

Umid YAKUBOV,

Oliy ta'limni rivojlantirish tadqiqotlari markazi bosh mutaxassisi

E-mail:yakubovumid@mail.ru

Pedagogika fanlari doktori, professor v.b T.Isломov taqrizi asosida

OPPORTUNITIES TO DEVELOP THE MANAGEMENT COMPETENCE OF STUDENTS

Annotation

The article describes the need and opportunities for solving various problems of training specialists and developing the management competence of students during the educational process in technical higher education institutions. The advantage of the proposed approach is that students can gradually apply theoretical knowledge in the field of science to practice and develop management skills. Skills for the development of management competencies are given. The criteria and indicators of management competence were considered.

Key words: Management, competence, activity, problem, education, science, student, skill, teaching, technology, criteria.

TALABALARNING MENEJERLIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI

Annotatsiya

Maqolada mutaxassislar tayyorlashning turli muammolarini hal qilish, oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayoni davomida talabalarning menejerlik kompetensiyasini rivojlantirish zarurati va imkoniyatlari yoritilgan. Taklif etilayotgan yondashuvning afzalligi shundan iboratki, talabalar bosqichma-bosqich fan sohasidagi nazariy bilimlardan amaliyotda qo'llay oladilar, boshqaruv ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Menejerlik kompetensiyalarini rivojlantirishdagi ko'nikmalar, mezonlar va ko'rsatkichlari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Menejerlik, kompetensiya, faoliyat, muammo, ta'lim, fan, talaba, ko'nikma, o'qitish, texnologiya, mezon.

ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ

Аннотация

В статье описаны необходимость и возможности решения различных задач подготовки специалистов и развития управленческой компетентности студентов в ходе образовательного процесса в технических вузах. Преимущество предлагаемого подхода в том, что студенты могут постепенно применять теоретические знания в области науки для практики и развития управленческих навыков. Приводятся навыки развития управленческих компетенций. Рассмотрены критерии и показатели управленческой компетентности.

Ключевые слова: Управление, компетенция, деятельность, проблема, образование, наука, ученик, умение, обучение, технология, критерии.

Kirish. Hozirgi zamon talabi yuksak kelajak yaratish va jahon hamjamiyatidan munosib o'rin egallashga shaxdam qadamlar bilan intilayotgan davlatimiz uchun yuqori malakali, raqobatbardosh mutaxassis-kadrlar tayyorlash muhim va dolzarb masalalardan biridir.

Fan va texnologiyalar asosida yuksak umumiy va kasbiy madaniyatga ega ijodiy faol, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil holda korxon va tashkilotlarni boshqara oladigan, istiqbolli vazifalarni oldindan ko'ra oladigan va ularni oqilona hal etishga qobiliyatli mutaxassislarni tayyorlash ko'zda tutilgan.

Uzlusiz ta'lim tizimining har bir bo'g'inida ta'lim-tarbiya ishlarini bugungi kun va istiqbol talablari darajasida tashkil etishda o'qituvchining o'rni va roli beqiyosdir. Chunki, o'quv-metodik majmualar (malaka talablari, o'quv reja va fan dasturlari, darsliklar o'qitish vositalari, didaktik materiallar va boshqalar) har qanchalik takomillashgan holda ishlab chiqilmasin, malakali pedagoglarsiz talabalarga amaliy ko'nikmalarni shakllantirishni bevosita amaliyotga tadbiiq qilib bo'lmaydi.

Respublikamiz oliy ta'lim tizimida mustaqil va erkin fikrlaydigan tashabbuskor, irodali mutaxassis kadrlarni tayyorlashga katta e'tibor bermoqda. Bu borada nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lgan tadqiqotlar olib borilmoqda.

O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuninig yangi tahririda ham oliy ta'lim tizimida yuksak malakali va madaniyatli, mustaqil faoliyat yurita oladigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan kadrlarni tayyorlash asosiy vazifalardan etib belgilangan [1].

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev tomonidan 2019-yil 8-oktyabr kuni imzolangan "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmonida: O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi hamda Vazirlar Mahkamasi huzuridagi ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasining oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi huzuridagi jamoatchilik kengashi hamda O'zbekiston oliy ta'lim muassasalari rektorlari kengashi negizida nodavlat notijorat tashkilot shaklidagi Respublika oliy ta'lim kengashini tashkil etish to'g'risidagi taklifiga rozilik berildi. Ushbu vazifalar oliy ta'lim tizimida boshqaruv kompetensiyasiga ega kadrlar tayyorlashning muhim vazifalari sifatida e'tirof etishimiz mumkin [2].

Ma'lumki, kompetensiyaga asoslangan yondashuv - bu o'z-o'zini tarbiyalash, o'z-o'zini rivojlantirish va ijodiy faoliyatga yo'naltirilgan, o'zgaruvchan sharoitlarda faol bo'lishga qodir, barkamol, har tomonlama rivojlangan mutaxassislar jamiyatning ijtimoiy rivojlanishiga yaxshi ta'sir ko'rsatadi.

Metodlar. Xuddi shunday qarama-qarshilik bakalavrlar va magistrnlarning joriy, oraliq va yakuniy nazoratlariga qo'yiladigan talablarni tahlil qilishda ham aniqlanadi. Birinchi holda, bilim, ko'nikma va malakalarni, shuningdek, egallangan malakalar darajasini baholash imkonini beruvchi standart topshiriqlar, testlarni o'z ichiga olgan baholash vositalari qo'llaniladi.

Ikkinchi holda, malakalar bilan bir qatorda ijodiy faoliyat qobiliyatlari shakllanadi. Shaxsiy baholashdan tashqari, guruh va o'zaro baholash qo'llaniladi; talabalar, o'qituvchilar va ish beruvchilarning birgalikdagi ekspert baholashlari amalga oshiriladi. Bitiruv malakaviy ishi magistratura talabasi tayyorlanayotgan faoliyat turiga oid tadqiqot (iqtisodiy, tahliliy, tashkiliy-boshqaruv, pedagogik va boshqalar) muammolarni hal qilish bilan bog'liq magistrlik dissertatsiyasi shaklida amalga oshiriladi.

Zamonaviy ilmiy dunyoda boshqaruv xatti-harakati kichik kasbiy guruhning yuqori ixtisoslashgan faoliyati sifatida emas, balki insonning professionallik haqidagi g'oyalar tarkibiga kiradi. Talabaning boshqaruvchanlik qobiliyatini rivojlantirish zamonaviy ta'limning eng muhim vazifasidir.

Ko'p bosqichli ta'lim uchun ushbu muammoni hal qilish bakalavr- ijrochining magistr-tadqiqotchi darajasiga yetishini anglatadi va texnika oliy ta'lim muassasalaridagi butun o'quv jarayoni davomida boshqaruv kompetensiyaning yanada rivojlanishiga xizmat qiladi.

Boshqaruv kompetensiyasi - bu shaxsning ajralmas sifati bo'lib, u boshqaruv qarorlarini qabul qilishda, ularni aniq boshqaruv vazifalariga moslashtirish orqali iqtisodiy, moliyaviy va tashkiliy-boshqaruv modellarini shakllantirishda namoyon bo'ladigan ko'nikmalar majmuidir.

Texnika oliy ta'lim muassasalari bitiruvchisining boshqaruv kompetensiyasi modeli yuqorida aytib o'tilgan boshqaruv kompetensiyasining mazmunli mohiyatini tashkil etuvchi boshqaruv vakolatlarini o'z ichiga oladi.

Boshqaruv malakalarini bajarish quyidagi ko'nikmalarni o'z ichiga oladi:

strategik tahlil qilish, raqobatdoshlikni ta'minlashga qaratilgan tashkilot strategiyasini ishlab chiqish;

aktivlarni baholash, aylanma mablag'larni boshqarish, dividend siyosati va kapital tuzilmasini shakllantirishda moliyaviy boshqaruvning asosiy usullarini qo'llay bilish;

me'yoriy-huquqiy hujjatlarni izlash, tahlil qilish va ulardan kasbiy faoliyatida foydalana olish;

loyihalar, biznes-rejalar va shartnomalarni shakllantirish hamda boshqarish;

makroiqtisodiy muhitni, bozor va unga xos xatarlarni, raqobat muhitini tahlil qilish va baholash.

Boshqaruv qobiliyatlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

ishlab chiqarishni tashkil etish va boshqarish;

tashkilot va korxonalar faoliyatini strategik rivojlantirishda zamonaviy iqtisodiy bilimlarni qo'llash orqali boshqarish;

tashkilot, korxonalar va ularning aloxida bo'linmalar tashkiliy tuzilmasini optimallashtirish, xodimlarning professional tayyorgarlik darajasini oshirib borishni tashkil qilish va boshqarish, mehnat salohiyatidan samarali foydalanishni rejalashtirish, mehnatni rag'batlantirish tizimini yo'lga qo'yish;

birlamchi ishlab chiqaruvchi bo'g'in ishini tashkil qilish va uni boshqarish;

bajarayotgan faoliyati bo'yicha ish rejasini tuzish va uni bajarish, nazorat qilish va amalga oshirilgan ishlarning natijalarini baholash;

kasbga oid muammolar echimlarini amaliyotga tadbiiq etish, ishlab chiqarish jarayonida sifatni boshqarish;

korxonalar tashkiliy-boshqaruv faoliyatida qabul qilinadigan qarorlarni ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlik mezonlari asosida ishlab chiqishda hamda qarorlarni muqobil variantini tanlab olishni asoslashda ishtirok etish;

zamonaviy axborot texnologiyalardan boshqaruvda foydalanish, ishlab chiqarish jarayonlari monitoringi va sifatini baholash usullari va mexanizmlarini ishlab chiqish;

atrof-muhitni muhofaza qilish va mehnat xavfsizligi talablariga mos kelishi borasida ishlab chiqarish jarayonlarini nazorat qilish;

ishlab chiqarish jarayonlari va resurslaridan foydalanishni rejalashtirish, favqulodda sodir bo'lishi mumkin bo'lgan xavf-xatarlarni tahlil qilish.

ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish korxonalariga investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlarini qo'llash, investitsion loyihalarni ishlab chiqish va boshqarish.

Bizning fikrimizcha, turli darajalarda sanab o'tilgan kompetensiyalar bakalavriat bosqichidagi o'qitish jarayonida rivojlanishi kerak. Ixtisoslik fanlarini o'rganish jarayonida boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirishni ko'rib chiqamiz. Ixtisoslik fanlar intellektual rivojlanish, boshqaruvchanlik qobiliyatlarini rivojlantirish, kognitiv, boshqarish uchun noyob salohiyatga ega hisoblanadi. Ixtisoslik fanlari ko'p profilli mutaxassislarni fundamental eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, ishlab chiqarishni tashkil etish va boshqarishda ham, bevosita amaliyotda ham muhimdir. Ixtisoslik fanlarni o'zlashtirish mavhum, mantiqiy, tizimli, ijodiy, tanqidiy fikrlash, aniqlik, argumentlarning izchilligi, sezgi va turli boshqaruv qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi:

boshqaruv muammosini shakllantirish;

• ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishni tashkil etish;

tadbirkorlik qilish;

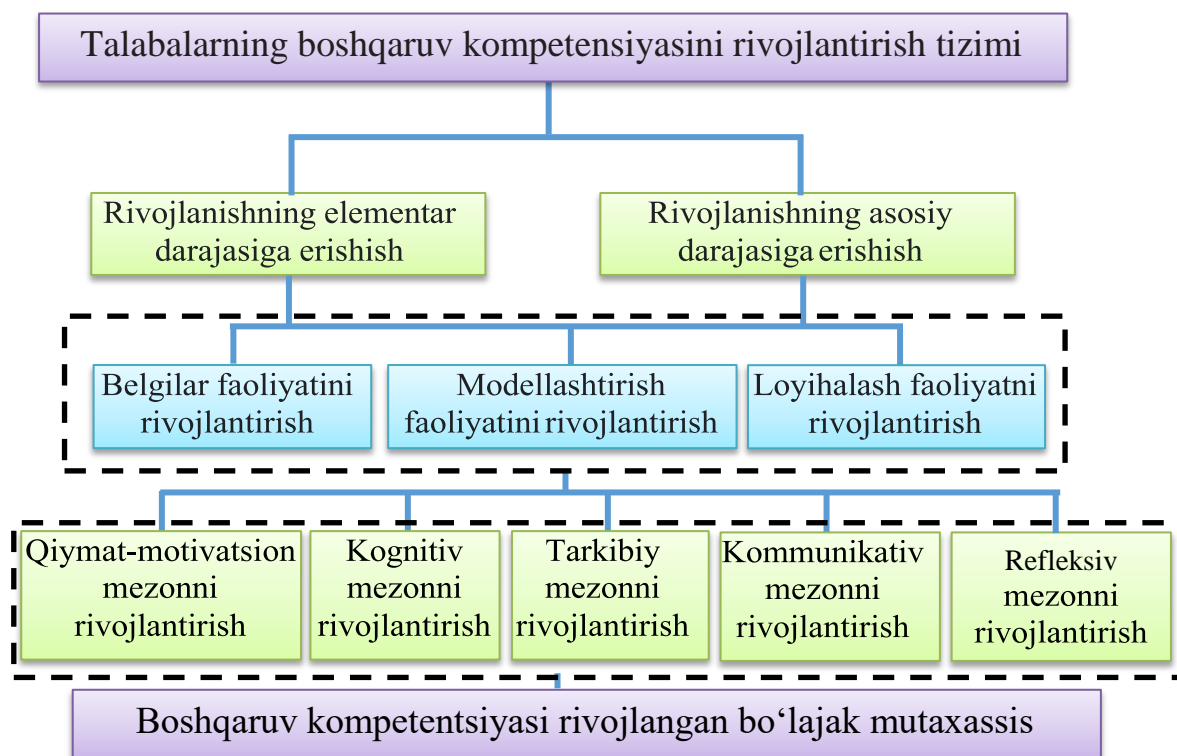
boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun tashkilotning tashqi va ichki muhiti omillari to'g'risidagi ma'lumotlarni to'plash, qayta ishlash va tahlil qilish;

qaror qabul qilish, faoliyatni rejalashtirish va boshqarish uchun ma'lumot to'plash, tashkilotning ichki axborot tizimini yaratish va uning ishlashini boshqarish;

loyihalar samaradorligini baholash va boshqalar shaklda taqdim etish.

Talabalarni boshqaruv faoliyatiga jalb etish maqsadida nazariy bilimlardan amaliyotga o'tishni nazarda tutuvchi ixtisoslik fanlarini o'rganish belgi, modellashtirish va loyihaviy faoliyatning izchilligini ta'minlaydi.

O'quv jarayonini aniq tashkil etish, shuningdek, maqsadlarni belgilashga alohida yondashuv, ularning maqsadlarning o'zaro bog'liqligini vizual grafik shaklda quyidagicha talqin qilish uchun:

I-rasm. Talabalarning boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirish tizimi

Biz boshqaruv kompetensiyasining qiymat-motivatsion, kognitiv, mazmunli kriteriyalarni rivojlantirish mezonlari va ko'rsatkichlarini ko'rib chiqamiz:

Mezonlar	Ko'rsatkichlar
Motivatsion	Ixtisoslik fanlarini o'rganishning ahamiyatini anglash
	Boshqaruv faoliyatiga ijobiy munosabatda bo'lish uchun ichki motivlarning jiddiyligi
	Ta'lim jarayonida qiziqish, faollik va mustaqillikni namoyon etish
Kognitiv	Boshqaruv faoliyati haqidagi bilimlar tizimining mavjudligi
	Xorijda ko'p bosqichli ta'lim bosqichlari haqida bilimga ega bo'lish, ma'lum darajada ta'lim olish istagi
Tarkibiy	Analitik va boshqaruvchanlik ko'nikmalariga ega bo'lish
	Texnika oliy ta'lim muassasalarining ta'lim muhiti sharoitida muvaffaqiyatli samarali o'quv va kognitiv faoliyat jarayoni
Kommunikativ	O'z qaroringiz borasida bahslashish, isbotlash va asoslash qobiliyati
	O'z ishining natijalarini omma oldida namoyish etish va himoya qilish qobiliyati
Refleksiv	O'z-o'zini anglash boshqaruv faoliyati subyekt sifatida
	Boshqaruvchanlik ko'nikmalarini rivojlantirish - kuchli va zaif tomonlaringizni bilish va qabul qilish
	Boshqaruvdagi muammolarni hal qilishga tayyorlikni baholash

Tanlangan komponentlar rivojlanishning uchta darajasiga mos keladi: boshlang'ich, asosiy va ilg'or. Biz talabalar uchun boshqaruv kompetensiyani rivojlanishining asosiy darajasini shakllantirishimiz lozim. Boshqaruv kompetensiyasining alohida komponentlarini o'zlashtirish darajasidagi o'zgarishlar bilan bir qatorda ko'rib chiqilayotgan kompetensiyaning rivojlanishini har tomonlama baholashni hisobga olish muhimdir.

Boshlang'ich daraja. Talabalar boshqaruv faoliyatiga beqaror qiziqish bildiradilar: ular boshqaruv usullarini qo'llashni, boshqaruv muammolarini hal qilishni zarur deb hisoblamaydilar va kelajakda tegishli ko'nikma va malakalar ular uchun foydali bo'lmasligiga ishonishadi. O'quv ishlarini bajarishda ular ko'pincha algoritmik usuldan foydalanadilar. Modelga muvofiq samarali xarakterdagi harakatlarni bajaradilar.

Asosiy daraja. Ushbu darajani o'zlashtirganlar boshqaruvchanlik ko'nikmalariga ega bo'lish muhimligini yaxshi bilishadi va ta'lim boshqaruv muammolari bilan shug'ullanish, yangi bilimlarni olishga intilishadi. Biroq, ularda bilimlarni o'zlashtirishning chuqurligi va topshiriqlarni bajarishda izchillik yetishmaydi. Ular asosiy boshqaruv usullari va olingan natijalarni taqdim etish variantlari bilan tanish va ular nazariy bilimlarni turli boshqaruv muammolarini hal qilishda qo'llaydilar, ammo hozirgacha ular ijodkorlik va o'ziga xoslik bilan ajralib turmaydigan yechimlarni taqdim etishmagan.

Shunday qilib, boshqaruv kompetensiyasining har bir komponenti koeffitsientlarining qiymatlari aniqlandi. Boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirishning asosiy vositasi ishlab chiqilgan kompleks tizimi mavjud bo'lib, u quyidagi turdagi vazifalarni o'z ichiga oladi:

isbotlash uchun masalalar, yechish usuli mustaqil ravishda tanlanadi. Dastlab isbotlash model bo'yicha amalga oshirilsa ham (bu ham foydali, chunki u fikrlashni rivojlantiradi), kelajakda talabalarda o'z yechimini topish zarurati paydo bo'ladi;

berilgan shartlarning yetarli emasligini (nomuvofiqligini) aniqlashga imkon beradigan dastlabki ma'lumotlarga e'tiborni shakllantiradigan kam aniqlangan va ortiqcha belgilangan vazifalar;

yechish usuli va natijasi ma'lum bo'lgan va dastlabki ma'lumotlar o'rnatilishi talab qilinadigan teskari masalalar. Bunday masalalarni yechish nafaqat ishni jonlantiradi, balki fikrlash moslashuvchanligini rivojlantirishga yordam beradi, talabalarni teskari operatsiyani o'zlashtirishga tayyorlaydi;

talabalarga o'quv materialini tahlil qilish va tizimlashtirishga yordam beradigan tarkibiy va mantiqiy blok-sxemalarni tuzish, undagi asosiy narsani ajratib ko'rsatish;

fanning hayot bilan chambarchas bog'liqligini, ixtisoslik fanlari bilimlarni kelajakdagi zarur bo'lgan amaliy yo'nalish vazifalariga bog'liqligi;

tahlil qilish, nazariy materialni qo'llash, ishni baholash qobiliyatini rivojlantiruvchi baholash va tahliliy vazifalar;

gipotezalarni ilgari surish qobiliyatini rivojlantiruvchi loyihalash va texnologik vazifalar.

Nostandart muammolarni hal qilishda talaba fanda birinchi qadamlarni qo'yadi, chunki bu jarayon kichik o'rganishdir.

Talabalarning boshqaruvchanlik malakasini uzluksiz rivojlantirish maqsadida tanlangan ixtisoslik fanlarining har birini o'zlashtirishdan boshlandi.

Bundan tashqari, barcha aniqlangan faoliyat turlari va tarkibiy elementlarning rivojlanish darajalari uchun boshqaruvchanlik malakasini oshirish uchun didaktik va uslubiy vositalar ixtisoslik fanlarini o'zlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelgan va taklif qilingan ish shakllarining qo'llab-quvvatlashiga yetarli emasligini ko'rishimiz mumkin.

Natijalar va munozara. Shunday qilib, talabalarning individual ilmiy qiziqishlarini ro'yobga chiqarish va ularning boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan asosiy pedagogik shartlarni quyidagicha belgilab oldik:

boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirishni rag'batlantiradigan rivojlanish muhitini yaratish;

bakalavr bosqichida ta'lim olayotgan talabalarga nazariy va mustaqil o'quv ishlarining shakllari va usullarini;

o'qitish jarayonida faol va interaktiv ta'lim metodlarini qo'llagan holda dars jarayonini tashkil etish;

fan bo'yicha bilimlarni reyting baholash, individual baholashdan tashqari, guruh va o'zaro baholashni o'z ichiga oladigan metodlardan foydalanish;

talabalar konferensiya-anjumanlarda, loyihalarga, diplomlarga, ilmiy ishlarga va hokazolarga tayyorlanish bo'yicha ko'nikmaga ega bo'lishadi;

o'qitish jarayonida samarali o'qitish usullaridan foydalaniladi;

axborot texnologiyalaridan faol foydalanish;

elektron kutubxonalar va virtual laboratoriyalar imkoniyatlari;

internetning ilmiy, ta'lim va boshqa sohalaridagi qulayliklari, o'z-o'zini nazorat qilish tizimlari va mustaqil faoliyat samaradorligini oshirish uchun o'qituvchi bilan qayta aloqani qo'llab-quvvatlash va boshqa pedagogik shartlarni belgilab olinadi.

Xulosa. Ta'limning turli darajalarida mutaxassislarni tayyorlash turli muammolarni hal qilish texnika oliy ta'lim muassasalarida o'qishning butun jarayoni davomida talabalarning boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirish zarurati va imkoniyati mavjud. Taklif etilayotgan yondashuvning afzalligi shundan iboratki, talabalar bosqichma-bosqich boshqaruv sohasidagi nazariy bilimlardan amaliyotga qo'llay oladilar, boshqaruv ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi O'RQ-637- sonli «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni. www.lex.uz
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni. 2019 yil 8 oktyabr. www.lex.uz.
3. O'rinov U.A. Ishlab chiqarish ta'limida amaliy ko'nikma va malakalarni rivojlantirish usullari // Kasb – hunar ta'limi. Toshkent, 2020. №3 35-39 b.
4. Nuridinov B.S., O'rinov U.A. Ta'lim sohasidagi malakali kadrlar tayyorlash omili // Kasb-hunar ta'limi. – Toshkent, 2003. –№6. B.11.
5. Golish L.V. Ta'limning faol usullari: mazmuni, tanlash, amalga oshirish. Ekspres-qo'llanma. – T.- 2001-68 b.